

Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори
Одјељење за српски језик и књижевност

Матица српска у Новом Саду

СРПСКО ЈЕЗИЧКО НАСЉЕЂЕ НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ
И СРПСКИ ЈЕЗИК ДАНАС
Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног у Херцег Новом
20–23. априла 2012. године

Никшић, 2012.

СРПСКО ЈЕЗИЧКО НАСЉЕЂЕ НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ
И СРПСКИ ЈЕЗИК ДАНАС

Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног у Херцег Новом
20–23. априла 2012. године

Уређивачки одбор:

проф. др Јелица Стојановић (Никшић), проф. др Јасмина Грковић-Мејдор
(Нови Сад), доц. др Михаило Шћепановић (Београд), др Драга Бојовић
(Никшић), проф. др Миодраг Јовановић (Никшић), доц. др Драго Перовић
(Никшић)

Главни и одговорни уредник

проф. др Јелица Стојановић

Рецензенти:

проф. др Олга Трофимкина (Санкт Петербург), проф. др Радоје Симић
(Београд), проф. др Гордана Јовановић (Београд), проф. др Јасмина Грковић-
Мејдор (Нови Сад), проф. др Лидија Томић (Никшић), проф. др Славка
Величкова (Софија), проф. др Павел Крејчи (Брно), др Драга Бојовић
(Никшић), проф. др Миланка Бабић (Пале), проф. др Миодраг Јовановић
(Никшић), проф. др Слободан Павловић (Нови Сад), проф. др Јелица Стојановић
(Никшић)

Лектор и коректор

Мира Чановић

Дизајн

Весна Сушић

Јованка Ј. Радић*

Институт за српски језик САНУ, Београд

Мама, маји, мајка – три речи за три логичка нивоа

Нашој йрамајци

Сажетак: Циљ овога рада је да истражи и представи вредности именица *мама*, *маји* и *мајка* у српском језику. Истраживање је спроведено на корпусу српске народне епике и на основу налаза непубликованих дијалектолошких истраживања. Логичко-граматичком (или семантичко-прагматичком) истраживачком методом се дошло до налаза да ове именице чине јединствену језичко-логичку структуру (*мама* | *маји* – *мајка*), у оквиру које јединице стоје у односу непосредно (/по себи) одређена персоналност | посредно одређена персоналност – неутрално у односу на персоналност. Показује се да с тим у вези стоји фреквенција ових именица у писаним текстовима, њихове граматичке и стилске карактеристике (учешће у творби, множина, синтаксичке везе, положај у синтаксичким јединицама и сл.), као и њихов статус у српским дијалектима и књижевном језику.

Кључне речи: *мама*, *мати*, *мајка*, персоналност, структура, граматика, логика, прагматика, српска народна епика, српски дијалекти.

1. Увод, методолошке напомене, корпус

1.1. Семантичку релацију „жена у односу на дете, децу коју је родила“ два речника српског језика (РСАНУ, РСЈ: *мајка*, 1. а.) примарно везују за лексему *мајка* са издвојеном архисемом ‘жена’, док исту ту реч РМС дефинише са „1. она што је родила онима које је родила; фиг. оно од чега друго што потиче“ – дакле, без везивања за ‘жена’. Основно значење ове именице сви речници приписују и именици *маји*, и то такође као примарно, при чему се на основу система упућивања ишчитава и јединствен став да је релација ‘жена у односу на дете које је родила’ превасходно везана за *мајка*, а тек потом за *маји* (исп. „1. а. в. *мајка*“, РСАНУ: *маји*; „в. мајка 1а и в, 4 и 5“, РСЈ: *маји*; „мајка [...] 1–4“, РМС: *маји*). Како се исто примарно значење (или сва значења, в. РМС) ових лексема наводе без икаквих додатних маркера, то упућују на закључак да су *мајка* и *маји* у своме основном значењу (или и у сваком смислу) апсолутни синоними. Обе ове именице стоје у односу према *мама*, чија се основна вредност у речницима препознаје као „1. *хий*. од *мајка* и *маји*; *мајка*, *маји* уојшије“ (РСАНУ: *мама* (*мама*), исто и у РСЈ), односно, као „[...] *хий*. од *маји* (обично у *дечијем* *јовору*)“ (РМС: *мама*). За разлику од *маји* и *мајка*, где се сваки издвојени смисао најпре формулише као лексикографска дефиниција, реч *мама* се представља описима њене употребе (нпр. „Млога

* jovanka.radic@gmail.com

дица зову оца по имену. Матери кажу ма́ма, ма́ма, ма́јка и ма́јка“, „Снаша зове ... свекрву: мајка, мале, мамо“, РСАНУ), односно, примерима управног говора са *мама* у вокативу, без иједне потврде која би могла посведочити наведену вредност „*мајка, маји уојшии*“.¹ Да већина ововремених говорника српског језика речи *мајка* и *маји*, ако ову другу уопште и имају у живој употреби, препознају као синониме истог ранга указује и Лалевићев Речник синонима (Лалевић 1974: *мајка*), где се и именица *мама* спецификује као „*naziv za majku kad joj se tera*“.

Речници су, дакле, несасгласни око дефинисања именица *мајка* и *маји*, а једнодушни су само у погледу једног аспекта оцене именице *мама* (сви за њу везују експресивност), при чему РМС, који *маји* и *мајка* представља као апсолутне синониме, реч *мама* везује само за *маји* (не и за *мајка*, као РСАНУ и РМС). Очито је да у овако представљеним вредностима ових повезаних именица много шта остаје нелогично и нејасно, на првом месту то што се две лексеме из базичног фонда представљају као апсолутни синоними.

1.2. Циљ овога рада је да се, истражујући начине на које су именице *мама*, *маји* и *мајка* диференциране у говору, стекне увид у њихове језичке вредности.² Полазимо притом од става да се до потпунијег разумевања односа између ове три именице (али и многих других језичких појава, укључујући и оне ускограматичке) може доћи применом нарочитих (логичко-граматичких) аналитичких метода, које сам досада примењивала у истраживању заменица, моције рода, метафоре, творбе речи, односа непојмовних и појмовних форми (паронимија) итд. (в. Радић 2010, 2011, 2012). И даље налазећи упориште у античким теоријским поставкама, на које ћемо дати кратак осврт при самом крају овога прилога (т. 5), при вредновању ових лексичких јединица превасходно водимо рачуна о логичким нивоима на којима се оне примењују. То што називамо „логички нивои“ унеколико одговара оном што је код Ч. Мориса означено са „димензије семјозе“ (Морис 1975), или и оном чему у савременој лингвистици одговарају термини „референција“ и „денотација“.

Наиме, водићемо рачуна о разликама у начину (нивоима) примене именичких јединица, где се издваја један непојмовни и два појмовна нивоа: (1) о с л о в љ а в а њ е (нпр. *Мајко!* → ☺, обраћање мајци или некој другој жен-

¹ Ове три именице доносе и оба издања Српског рјечника В. С. Карацића: ма́јка (ма́јка) се објашњава са „f. die Mutter, mater“, уз ма́ти се са „v.“ упућује на мајка, док се ма́ма објашњава са „f. (voc. mámo) нур. v. мати“. Дакле, и овде се, као и у РМС, прави својеврсни низ: дефинише се мајка, уз маји се упућује на мајка, а уз мама на мати (мајка ← маји ← мама).

² Под термин *вредносћ* подводимо све оно што се у различитим семантичким теоријама издваја и представља као значење, означавање, смисао, односно, десигнација, денотација, коношиација или сл., при чему под овим *вредносћ* спорадично подразумевамо само 'основна вредност', имајући притом у виду оно што се у лексикографији издваја као 'прво (основно) значење'. Сосиров термин *вредносћ* (Сосиров 2004, в. нпр. на стр. 99, 254, 320–323) нам се показује корисним првенствено због тога што трагање за начиним на који су одређене јединице повезане у језику (језичкој свести подразумева трагање за вредносним (употребним) разликама посматраних ентитета.

ској особи /свекрва, старија жена и сл./) и у к а з и в а њ е као непосредна референција, тј. најнижи, непојмовни ниво (*Мајка* → ☺, реакција на неочекивану појаву „ове овде“ особе коју репрезентујемо са *мајка*, слична реакцији на питање типа „Шта је ово?“ – *Оловка*); (2) означавање као представљање (репрезентација) или посредна референција „оне“ особе, као други (виши), одређено-персонални или индивидуално-појмовни ниво (нпр. (*Пејрова*) *мајка* ‘☺’ – реч-знак као репрезентант за одређени ентитет, за „ону“ /моју, твоју, његову.../ мајку, уз подразумевано познавање одређеног лица, било лично /уз пратећу менталну слику – ‘☺’/, било на посредан начин); и (3) значење као трећи, од реалности потпуно одвојен, уопштен и језиком утврђен слог семантичких компоненти (нпр. *мајка* ‘она што је родила онима које је родила; оно од чега друго што потиче’) издвојених у примени речи на два нижа логичка нивоа. Стицање увида у разлике у начину (нивоима) говорне примене ове три семантички повезане јединице омогућава да се открије начин на који су оне повезане (и диференциране) на нивоу језика као апстрактног система (/ ниво језичке свести), тј. да се открију вредносни односи који их на парадигматској равни (по Ч. Морису, синтактичка димензија семјозе) повезују у једну структуру.

1.3. Да би се открили говорни нивои примене сваке од ових именица било би корисно позабавити се анализом контекстуалних оквира којима се у речницима илуструју њихови издвојени смислови, што ћемо, овога пута, ипак оставити по страни. Уместо тога, сврсисходнијим нам се чини испитати разлике у фреквенцији и карактеристикама контекста у којима се именице *мама*, *мајка* и *мајки* појављују у српској народној епици, пре свега због тога што то уједно може бити и показатељ њихових изворних семантичко-прагматичких разлика. Имајући у виду то да се у епском (наративном) дискурсу (или у било ком другом исечку везаног говора фиксираног писмом) не могу очекивати потврде за непосредно ословљавање и непосредну референцију (тип *мајко* → ☺, *мајка* → ☺, где се подразумева усмереност према физички присутном ентитету), у појединим сегментима анализе ослањаћемо се и на сопствено језичко осећање, тј. на сопствено познавање говорне праксе у непосредним интерперсоналним односима и неформалним друштвеним оквирима.

2. Мама, мајка, мајки у српској народној епици

2.0. Претрага обимног корпуса народних епских песама³ указује на врло велике разлике у фреквенцији ових именица у наративном дискурсу. За *мајка* се бележи 2341 потврда (графички низови *мајк* и *мајц*, без деривата), за *мајки* укупно 381 потврда (графички низови *мати* и *матер*, без деривата), док је за *мама* препознат занемарљив број потврда, укупно 2 (две). Дакле, именица *мајка* је знатно фреквентнија од *мајки*, а обе су неупоредиво фреквентније од *мама*.

³ Претрага је урађена на електронском корпусу под називом „Претражива збирка епске народне поезије“ (1254 песме), Дигитална Народна библиотека Србије (<http://scc.digital.nb.rs/collection/epn>).

2.1. Вредност именице *мама*

2.1.1. Претрагом сегмента мам препознате су, дакле, само две потврде за *мама* (вероватно *мама*): у песми *Смрт Краљевих-Андрије*, из Вукове збирке („Ој старице, моја мила мамо“), и у песми *Женидба Хрњице Халила са Јелом Смиљанића*, из збирке Матице хрватске („Седам има браће Хрњичића / И имају котилицу (!) маму / Преко себе дојке пребацила / О рамену торбу обисила, / Од оцака иде до оцака, / Она проси, на Кладушу носи, / Тако дјецу Хрњичиће храни“).⁴ Јасно је да ове усамљене потврде ништа не говоре о именици *мама* (казују само да ни њен хомограф *мама* не налази своје стабилно место у наративном епском дискурсу), због чега ћемо се у анализи ове именице морати ослонити на сопствено језичко осећање.

2.1.2. Наиме, пажљивом анализом свима нам познате говорне праксе, уз интроспективни поглед на сопствени језик, сваки изворни говорник српског језика може лако доћи до знања да је *мама* реч којој је недоступна вредност „мајка, мати уопште“: та реч у дечијем говору најпре живи као реакција на одређена, синкретички повезана лица-објекте (онај ‘ко ме храни, мази, ко ми је леп, кога „сад“ волим или сл.’), потом као име-етикета и својеврсно властито име (*мама* је само ‘ова’, тј. „моја“ *мама*), да би са нашим одрастањем наставила да живи као реч којом ословљавамо своју мајку, односно, да у свести свих нас који у употреби немамо реч *мајка* живи као реч-репрезентант (својеврсно властито име) за особу коју формално идентификујемо са *моја мајка*. То говори и да се *мама* не може тумачити као „хип. од мајка и мати“, јер, хипокористик је по дефиницији „име које се даје из милоште“, што подразумева след неутрално име → хипокористик (нпр. Десанка → *Деја*, сестра → *сеја* / *сека*, Петар → *Пера*), а *мама* је прво и једино и ме за ‘моја мајка’.⁵ Уз то, према *мама* стоје хипокористици *мамица*, *маја*, *мале* или сл.

Дакле, *мама* по правилу подразумева денотацију и унапред задату релацију (непосредно указивање и ословљавање: ном. *мама* → ☺, вок. *мама*

⁴ Изгледа да је говорима који су из живе употребе изгубили реч *мајка* (сачували само *мајер*, као и *ћаћа*, у псовкама) њене функције преузео изговорни лик *мама*, тј. да је акценат послужио као диференцијално средство између дечије речи *мама* (некад вероватно прихватљива само у раној фази говорног развитака, за коју је друкчији изговорни лик тешко и претпоставити) и речи *мама* која се као реч-репрезентант за ‘моја мајка’ користила у „нормалном“ говору (напореда са *мајка* : дечије *мајка*). Трагови таквог односа између ове две изговорне форме непосредно су ми познати. Наиме, у говору села Завајит код Фоче мала деца су говорила *мама*, док су старије особе своју мајку репрезентовале са *мама*, особе рођене средином прошлог века са *мама* или *мама*, а рођени после тога времена, углавном сви са *мама*. (Познато ми је и да је лик *мама* најпре превладао у градском говору, тј. у Фочи.). Ово би могао бити додатни показатељ да се *мама* није усталило под страним језичким утицајем (о томе в. код Скок: *мама*), већ да га је написана језичка норма прихватила као последицу губљења осећаја за битност разлика између високо емотивних (интимних, дечијих) и општих изговорних ликова одређене речи, тј. да је ово *мама* неутрални статус задобило у време брисања оштрих граница између света *деце* и одраслих, тј. *људи*. Брисање те границе огледа се, поред осталог, и у томе што су у време детињства аутора овога прилога (седма деценија прошлог века) деца и одрасли чланови породице обично обедовали за истом трпезом (изузетак су била шира породична окупљања, нпр. крсна слава). Овако усмерено истраживање би могло показати да су и *мама* и *мама* (као, уосталом, *мама* и *мајка*) две, а не једна реч.

⁵ Пре би се могло рећи да је то „име за милост“, а не „име из милоште“.

→ ☺), односно, у говору оних који у употреби немају реч *мајши* (или *мама*), и посредну референцију као репрезентацију („ја“^{geiue} → *мама* ‘☺’ / ‘,моја’ мајка’). Дакле, *мама* нужно подразумева однос 1 (лице А као „ја“): 1 (лице М као *мама*), јер је, као извор „мога“ живота и основ „моје“ свести и самосвести, увек је д н а и јединствена. Вероватно је да управо у овој непосредности и унапред фиксираној одређености интерперсоналног односа леже узроци изразито ретке појаве ове форме у наративном дискурсу и писаном говору. Уз све наведене функционалне карактеристике ове именице, то је неспоран показатељ да она углавном остаје на референцијалном (непојмовном) нивоу, да се као могући репрезентант за ‘моја / наша мајка’ уздиже највише до индивидуалнопојмовног нивоа (ниво на коме живе властита лична имена), те да јој је недоступно било какво уопштавање.

2.2. Вредности именице *мајка*

2.2.0. Претражени корпус показује да су именици *мајка* у епском дискурсу доступна оба појмовна нивоа примене персоналних именица: (1) одређено-персонални – као репрезентативни и индивидуалнопојмовни, и (2) неодређен(о-персонални) – као значењски или сигнификацијски, тј. општепојмовни ниво. Како ћемо видети, учешће на овом последњем (највишем) нивоу уједно је и основ различитих смисаоних вредности именице *мајка*.

2.2.1. Најнижи логички ниво подразумева вокатив *мајко* у функцији реторичке вокације, чији основ мора бити употреба ове речи и у функцији непосредне референције (в. *мама*). На вокатив *мајко* (са подразумеваним односом *ја* (говорно лице) ← „моја“ мајка), укључујући и бројне вишечлане вокативне синтагме, отпада око 40% свих потврда ове именице. Примера ради, само су графички низови *мајко* и *мајко!* потврђени 273 пута, чему би требало придодати и многе друге случајеве који у електронској претрази нису препознати због друкчије или необележене интерпункције (исп. „Нисам мајко обадва ми свита“, „И хоћу се мајко оженити“).

Остављајући по страни сразмерно ретке двочлане синтагме *моја мајко* (нпр. „Рече Милош: ‘Јао моја мајко!’“,) и још ређе *мила мајко* („Мила мајко, ишту воде Турци!“, „Мила мајко и сунашце жарко“) – које нисмо пребројавали, за утврђивање вредносних разлика између *мајка* и *мајши* посебно је важно указати на разлике у фреквенцији појединих типова вокативних синтагми, као и на ред речи у њима. Најбројније су синтагме *моја мила мајко* (94 потврде + *наша мила мајко* – 10) и *мила моја мајко* (58), дакле, са заменицом *моја* (унутрашња релација ‘ја ← ентитет x’) и атрибутом испред *мајка* (исп. т. 2.3.1), уз *мила мајко моја* (17 потврда + *мила мајко наша*, 5 потврда), и без иједне потврде реда *моја мајко мила / *мајко моја мила / *мајко мила моја.⁶ Скоро је исти случај и са синтагмама у којима учествује придев *шара*:

⁶ Изостанак овог низа упућује на језичку свест која овакав ред речи није дозвољавала из разлога што би он могао подразумевати да поред *моја мајка мила (односно *мајка моја мила / *мајка мила моја) за „мене“ постоји и нека друга ‘моја мајка’, односно, да може постојати и ‘моја мајка која ми није мила’. На ове разлоге посредно указује и контекст у коме стоје потврде двочлане синтагме *мајко мила* („Мајко мила, и по трипут мајко!“; „О Марию, мајко мила“ – укупно две).

моја сѝара мајко – 75 потврда (уз *наша сѝара мајко* – 2), *сѝара моја мајко* – 13 потврда, *сѝара мајко моја* – 8 потврда, такође без иједне потврде реда *моја мајко сѝара, *мајко моја сѝара, *мајко сѝара моја.⁷ Ређе су потврде спојева овога типа са другим атрибутима, као *сѝара мила мајко* / *мила сѝара мајко* (нпр. „Ој бора ти, стара мила мајко!“, исп. „Стара мајко, моја милоснице!“, „Стара мајко, моја милостива“, „Ја старице, моја мила мајко!“), *милосѝива мајко*, (*моја*) *слаѝка мајко* (исп. „Моја мајко, моја слатка рано!“), *наша мила мајко*, *араѝа мајко моја*, *јаѝана моја мајко*, *јаѝана мила мајко*.

Јасно је да већина наведених атрибута (или сви сем *сѝара*) имају, углавном, емотивну функцију, о чему, поред осталог, сведочи и то што се бележе као делови вокативних конструкција, а не као јединице које ближе одређују ентитет означен са *мајка*. Важно је подвући и то да у већини ових конструкција учествује релационо посесивно *мој*, које, уз функцију посредне идентификације ентитета означеног са *мајка* (^{ia}*моја мајка*, ^{Јован}*Јованова мајка*) има и емотивну функцију, те да релацију *ја/ми* ← *мајка* нужно подразумева и емотивно *мила* (^{мени / нама}*мила мајка*). Сем вокативне, претражени корпус не доноси ниједну другу, па ни номинативну потврду везе *мила мајка*. Доноси се једна потврда за *немила мајка*, и то у наслову песме („Царевић Јован и немила мајка“ – исти наслов песме у три различите збирке), дакле, не као изворно народна, већ као приређивачева конструкција.

Као вокативи, неретко се бележе и синтагме *Милошева мајко*, *Ђуричина мајко*, *Јованова мајко*, *Омерова мајко*, *Тодорова мајко*, *Алијина мајко*, „*Стара мајко Десанчића Гојка*“, итд., сасвим изузетно и у следу *мајко Краљевића* („Бора теби, мајко Краљевића!“). На њихову чисто репрезентативну функцију (реторичка вокација која нема основ у непосредном ословљавању) указује незамисливост могућности да физички присутну особу ословимо са *Милошева мајко*: такву форму не дозвољава посредништво репрезентанта за трећу особу (говорно лице као „ја“ – лице Б као Милош (*Милош-ев*) – лице М као (*Милошева*) *мајка*). Овај тип синтагми се појављује и у функцији апозиције, као допунски идентификатор уз властито име или какав други персонални назив („Ао Стано, Сѝанојлова мајко!“, „О кадуно, Мујајина мајко“, „Стрино Кандо, Васиљева мајко“, „Свекрвице, мајко Дамјанова“).

Показује се, дакле, да допунске јединице уз *мајка* (вероватно све сем *сѝара*) у вокативним синтагмама служе да прецизирају ентитет лица помоћу кога се ‘мајка’ идентификује као корелат, што говори да се оне атрибутима могу називати само у чисто граматичком, а не и у логичком смислу. Јер се, на логичком плану, њихова функција не разликује од оне коју имају енклитички корелативи типа *ми* (‘мени, моја’), *ѝи* (‘теби, твоја’), *ви* (‘вам, ваша’), *им* (в. даље).

У невокативним синтагмама реч *мајка* се користи као релатив чији је корелат контекстуално познат и подразумева се, што јој, са учитаним смислом ‘мајка ентитета (обично особе) А’, обезбеђује да одређено-

⁷ У вокативним конструкцијама учествују и партиципи глагола *осѝарѝи* (/ *осѝарѝи*): (*моја*) *осѝарѝила мајко* – 8 потврда / *осѝарѝела мајко* – 3, уз (*моја*) *осѝарѝала мајко* – 10 потврда (без потврде фонетског лика *осѝарѝела мајко*).

-персоналну вредност остварује и без непосредно вербализованих корелатора (типа *његова, њихова, своја*): „Па је *сйару мајку* загрлила“ („она“ – њена *сйара мајка*), „Што улови, то *мајци* доноси“ (царевих Јован – његова мајка), „Љути змаје *мајци* говорио“ (змај – његова мајка), „Па је гуја бесидила *мајци*“, „*Сйарој мајци* пољуби десницу“, „До *сйарице мајке милоснице*“, „Ко ће *сйару* сахранити *мајку*“, „А *мајку њи* коњем погазише“, „Кад ево ти *љуџа змаја мајке*“, „А помену *своју милу мајку*“, и сл. Запажамо да и у овој прагматичкој димензији (посредна референција, тј. посредно одређена персоналност) именицу *мајка* често прате корелативне одредбе типа *своја, њи, ми*, односно, прати је говорно лице или већ упознат актер (нпр. *царевих Јован, љуџи змај*) као корелати јединки која се репрезентује са *мајка*.

Именица *мајка* (без атрибута) се појављује и као узастопни пратилац личног имена: *Марија мајка, Јевросима мајка, Анђелија мајка, Максимија мајка*. Примери показују да је овакво представљање лица могуће у случајевима кад се са *мајка* не репрезентује ‘своја’, већ мајка неког другог лица (исп. „Те ми звони моју стару мајку / Стару моју мајку Анђелију [...] ‘Драга госпо, мајко Анђелија!“; „Моли дете Максимију мајку [наратор – Максимија мајка]: ‘Максимија, моја мила мајко!“; или у случајевима изузетних, традицији добро познатих жена-мајки (исп. *Сйојанка мајка Кнежойољка*), оних које су као одређене (личним именом представљене) мајке у колективној језичкој свести већ повезане са својим корелатима: *Марија мајка* ‘Марија, мајка Исуса Христа’ („Исусово и Марије мајке!“), *Јевросима мајка* ‘Јевросима, мајка Марка Краљевића’ (исп. „Бора теби, мајко Краљевића!“). У оваквим случајевима атрибутив *мајка* истовремено функционише и као допунски израз идентитета (*Марија мајка* ‘мајка Марка Краљевића’) и као одређење, тј. као израз својства (атрибутив као својеврсна титула: *Марија мајка*). Вероватно је да ове вредности именице *мајка* представљају одраз њеног кретања између одређено-персоналног и неодређено-персоналног нивоа.

2.2.2. *Мајка* се често бележи и у тзв. општој, тј. неодређено-персоналној или на персоналност неутралној вредности, што у оба случаја подразумева њену чисто семантичку (нереференцијалну) примену: „Оба брата од рођене мајке“, „А можда си јединац у мајке“, „Од зла оца а од горе мајке“, „Драга сејо од оца и мајке!“, „Мајко мила, и по трипут мајко!“, „Је ли ово од мајке рођено“, „Стара бако, по рођењу мајко!“, „Куку наша по рођењу мајко“ и сл.

Сличну вредност именица *мајка* има и уз релаторе типа *ђевојачка* (исп. „Ој пунице, *ђевојачка мајко!*“) и *сироџињска* („Ахмет-пашо, *сиротињска мајко*“), можда и *царска* („Туј посјече стару царску мајку“). Овде се квалификаторима спецификује неодређено-персонална вредност: превасходно каква (*сироџињска, ђевојачка*), а тек секундарно и која, тј. чија *мајка*.

Атрибутом у функцији квалификације спецификује се и врста ‘не-људских’ ентитета на које се примењује именица *мајка* („Отвор’ дворе, соколова мајко!“), при чему је јасно да ово „соколова“ (као и оно „ђевојачка“, „си-

ротињска“ и сл.) истовремено одражава унутарпојмовну релативност именице *мајка* и изражава корелацију између два независна (изванјезичка) ентитета („тај“ соко → његова мајка, „та“ девојка → њена мајка).

Оваква, на персоналност неутрална вредност именице *мајка* основ је честих множинских форми, које увек подразумевају неодређену референцију: „Млоге мајке од деце малене“, „Простите ми, мајке и дивојке“, „Оставише мајке и љубовце“, „С њима мајке и удове младе“, „Ни миле их не б' познале мајке“, „Што кукају бајрактарске мајке“, „Гдје 'но старе јадикуюју мајке“, „туђе су ме мајке отхраниле“, „Јадне српске потискоше мајке“ и сл.

Неперсонална и неодређено-персонална (тј. на персоналност неутрална) вредност именице *мајка* омогућава и преносе типа „нашом мајком црквом православном!“, „И Србију своју милу мајку“, „Црна земљо, мила мајко моја“, „Црну Гору, милу мајку моју“, као и „Патријару, и отац и мајко“, „О Иване и отац и мајко!“, „Аман, царе, и отац и мајко“, „Бунапарта, и отац и мајко“, „Цар Сулеман, и отац и мајко!“, „Везир паша, мила мајко наша“, „О Милошу, шумадинска мајко“ итд.

2.2.3. Дакле, показује се да *мајка* као реч-појам којој је доступна читава скала примене персоналних именица подразумева два типа релације: (1) једна релација је категоријално-појмовне или чисто семантичке природе, која се или подразумева (има се у језичкој свести као 'жена мајка'), или се исказује посредством чисто семантичких (нереференцијално примењених) јединица (*сиројшињска мајка*, *соколова мајка*, *мачка мајка*); (2) друга релација подразумева однос изванјезичких ентитета (нпр. *син* / *кћи* А, Б, В... → *мајка*), тј. одређену персоналност која се зна по себи („ја“^{кћи} → *моја мајка*), односно, извлачи се из контекста („оно“ лице /или нелице/ – његова/њихова *мајка*) или се назначавача помоћу корелативних јединица (*мајка ти*, *ваша мајка*, *својој мајци* и сл.). Дакле, све указује на то да значењем ове именице није одређена ни природа ни бројчани однос корелативно повезаних ентитета, што говори да би се тај однос симболички могао изразити са *x* : *x*, односно, да би се опште значење именице *мајка* могло формулисати са 'оно (обично она) што делотворно даје живот (/што рађа, храни, што је чему основа) у односу на оно чему је дат (/се даје) живот (егзистенција)'

2.3. Вредности именице *мајки*

2.3.0. Супротно овој семантичко-прагматичкој разуђености, *мајки* се бележи тек у неколико типизираних оквира, који подразумевају релацију „овај“^{син} или „овак“^{кћи} → његова/њена *мајки*, односно „ови“^{син} синови и (ли) *кћери* → њихова *мајки*, тј. по правилу подразумевају примену на само једном логичком нивоу (референција као репрезентација, тј. одређено-персонални или индивидуалнопојмовни ниво). То се у претраженом корпусу увек односи на номинативно-вокативну форму *мајки* као фреквентнију (227 потврда), а само делимично и на знатно ређу форму (основу) *мајкер*, потврђену 134 пута (без деривата). Овај бројчани однос потврда за номинативно-вокативну форму, на једној, и остале падежне форме на другој страни, добар је показатељ пута који је водио губљењу именице *мајки* у већини српских народних говора (в. фус. 15).

2.3.1. *Мајки* се у функцији реторичке вокације најчешће користи као самостална јединица (нпр. „Не кун', мати, миловање моје“, „Дођи ме се, мати, нагледати“, „Ал чуј, мати, што ћу бесједити“ – укупно 63 потврде), знатно ређе као део двочлане синтагме *мајки моја* (18 потврда) и *моја мајки* (6 потврда), а сасвим изузетно и као део вишечлане синтагме (*моја мила мајки* – једна потврда). За разлику од именице *мајка*, изгледа да именица *мајки* не трпи атрибут *мила* (поред наведене вокативне, потврђена је још само једна номинативна синтагма: „мила мати спремила колаче“), а у вокативу ни атрибут *сћара* (без иједне потврде). *Мајки* се разликује од *мајка* и по уобичајеном положају заменице *моја*, која обично следи иза *мајки*, што је знак да она ту има чисто емотивну, а не и релациону функцију. О томе да *мајки* сама собом подразумева одређеност релације, а тиме и одређену персоналност, види се и по томе што *мајки*, за разлику од *мајка*, не трпи ни заменицу *свој*.⁸ Чести примери типа „Облази га *мајки* и сестрица“, „Ако, сине, *до мајкере* дођеш“, „Па *мајкери* оде бесједити“, „Па он *мајкер* од ђогата викну: / 'Поглеђ, *мајки*, кули са пенџера“, „Па с *мајкером* пође пити вино“ и сл., без икакве одредбе уз *мајки* / *мајкер*, – јасно показују да ово *мајки* само собом значи „моја / твоја / његова...мати (/ до ^{своје/твоје} матере / ^{својој/твојој} матери / ^{своју/твоју-}матер...“), тј. да се са *мајки* (*мајкер*) увек представља једна особа као мајка „овог“ (/„ових“) лица.

У субјекатској функцији *мајки* (сама или са атрибутом *сћара*) настаупа као репрезентант одређеног лица, при чему се та одређеност по правилу подразумева, тј. не исказује се додатним средствима („Стаде мати сузе просипати“, „Кад је мати ријеч саслушала“, „Не да мати Смиљанић-Илији“). Спецификовање релације се бележи само у случајевима када је она нејасна („*Мајки моја* [не твоја] да ти ране вида“), односно, у случајевима када је из неких разлога потребан експлицитан исказ идентитета релатора („Пресвјатују матер *Исусову*“, „И свезану матер *Хрњичину*“).

2.3.2. За разлику од форме *мајки*, форма *мајкер* има и неодређено-персоналну (чисто семантичку) вредност, и то углавном у типизираним конструкцијама *браћ и од мајкере* (нпр. „О, Филипе, *браћ и од мајкере*“, „Ја ћу украст *браћа од мајкере*“ – 50 потврда) и *сестра од мајкере* (3 потврде), односно, (*деца*) *од једне мајкере* („Баш ко да су *од једне мајкере*“, „Оба брата *од једне мајкере*“, „Све седам је *од једне мајкере*“ – 11 потврда).⁹ У овом типу конструкција знатно ређе учествује именица *мајка*, при чему је у вокативним конструкцијама њена вредност спецификована учешћем присвојне заменице *мој* уз корелат *браћ и* (нпр. „Ђе си, Ибро, *мој браћ и* од мајке?!“, „Е *мој браћ и* Никола од мајке!“ – укупно 4 потврде), а у невокативним конструкцијама придевом *рођена* уз *мајка* („Су два брата *од рођене мајке*“, „Оба брата *од рођене мајке*“).¹⁰ Дакле, привид је да на овом логичком нивоу имени-

⁸ Присуство ове заменице у стиховима „Па матери својој казиваше“, „И ш њиме је стара мати своја“, „Говори му стара мати своја“, која у два последња стиха уноси и извесну логичко-семантичку пометњу, вероватно је условљено метричким потребама.

⁹ Исп. и поредбене конструкције типа „Загрли га *како мати сина*“.

¹⁰ Исп. и ређе потврде поредбених и других конструкција (типови „Чу ли беже, к'о брате од мајке“, „Мујо брате, ка од једне мајке!“, „Још ја имах два брата од мајке“ – са по 2 потврде,

це *маји* и *мајка* функционишу као синоними: *браћ* / *сестра* од *мајере* у језичкој свести подразумева 'двоје или више деце од исте мајке', док *браћ* / *сестра* од *мајке* то не подразумева, већ тражи или одредбу уз *браћ* („мој брат“), или одредбу уз *мајка* („рођена мајка“).¹¹ Дакле, ово показује да је за *маји* као „општа“, односно, издвојена и уопштена вредност везано значење 'иста (једна) рођена мајка', што би се могло симболички исказати као релација *x* (лице А, Б, Ц... као *син* или *кћи*, односно, *деца* – *синови* и *кћери*) : *1* (лице *М* као *маји*).¹²

На исту примарну разлику између *маји* и *мајка* указује и удео придева на *-ин* са основом *мајер-* (*мајерин*), на једној, и *мајк-* (*мајкин* / *мајчин*), на другој страни. Наиме, наспрам 43 потврде придева *мајерин* (нпр. „Ој Милоше, него материна“, „Ој нећаче, рано материна“, „Как' и бело материно млеко!“, „па се бојим клетве материне“, „Јој, Јоване, материно злато“, „Тетко моја, сестро материна!“), стоји укупно једанаест потврда придева изведених од *мајка* (*мајчин* – 9: нпр. „Док сам била у двору мајчину“, „Него, сине, мајчине ти ране!“, „Од мајчине страховите клетве“, и *мајкин* – 2 потврде: „У мајкиној царској задужбини“, „Док не видим мајкина срдашца“), чија је малобројност посебно уочљива ако се има у виду наведена разлика у фреквенцији именица *мајка* и *маји*. Ова се појава не може друкчије објаснити (ни разумети) до тиме да присвојни придев на *-ин*, кад је имплицитни репрезентант особе (*мајер-*, *мајк-*) којој нешто припада или од ње потиче, захтева основу која подразумева одређено-персоналну вредност.¹³

Поред осталог, са овим је повезано и то што се именица *маји*, за разлику од *мајка*, по правилу не појављује у множини. У претраженом корпусу се бележи само један пример форме *мајере* („Оде питат' цуре и матере“), који се, као и многи други случајеви, најпре може разумети као производ језичке свести која је помешала семантичко-прагматичке вредности именица *маји* и *мајка*.

Да је значење 'жена у односу на дете, децу коју је родила' примарно везано за *маји*, а тек секундарно и за *мајка*, показује потпуни изостанак потврда именице *маји* у функцији атрибутива (нпр. *Јевросима маји) и у преносима типа „О Милошу. шумадинска мајко“. „Аман, царе, и отац и мајко“. С обзиром на ово, сасвим је разумљиво и то што претражени корпус показује да су именици *маји* биле недоступне и све неперсоналне вредности (исп. савремене примере уз *маји* у РСАНУ), због чега се у народној епизици она никад не појављује у спојевима *маји соколова или у преносима типа „Црна земљо, мила мајко моја“. Уграђена архисема 'жена' (или 'људска мајка') је онемогућила да се именица *маји* појави у епским песмама о

уз пословично „Тешко брату без брата од мајке!“), – у којима се са *браћ* или не изражава сродство, или се и за *мајка* и за *браћ* подразумева потпуна ирелевантност идентитета.

¹¹ Да у српској језичкој свести *мајка* не подразумева 'рођена мајка' експлицитно говори и народна изрека *Није мајка која роди, већ која очува*.

¹² Само је ова вредност могла послужити као мотивација за *мајица* (исп. „Једна је матица, а много радилица“), *мајерица*, *мајерњи језик* и сл.

¹³ Посебно истраживање би могло бити посвећено анализи учешћа једне или друге основе у зависности од природе оног према чему је усмерена „посесија“, те у зависности од типа посесије (припадност као потицање, припадање, однос и сл.).

митским бићима (змај, змија, гуја, соко), која се својим мајкама доследно обраћају са *мајко* / *мила моја мајко* / *сйара моја мајко* и сл., никада са *маји* (в. „Змија младожења“, „Змај младожења“, „Женидба гује шаровите“, „Соко младожења“ у збиркама МХ).¹⁴

3. *Маји* (/ *мајка*, *мама*) – дијалектолошки подаци

3.0. Укратко ћемо представити и налазе до којих се дошло у непубликованим дијалектолошким истраживањима. Наиме, „Упитник за српскохрватски / хрватскосрпски дијалектолошки атлас“ Одбора за дијалектологију САНУ садржи одељак насловљен са „Породица“, у оквиру кога главни део припада терминима сродства. Поред осталих, ту стоји и питање „Шта је жена деци својој“, уз које се, као смерница за истраживача, наводи „номинатив *маји*“ (питање 407), а траже се и облици генитива, датива, акузатива и инструментала множине (408–411). Слично овом, у оквиру упрошћеног „Списка питања за први том српског дијалектолошког атласа“, по коме се последњих година прикупља дијалекатска грађа за планирану израду лексичких томова Српског дијалектолошког атласа, захтев за прибављање истог податка назначен је само са „Nsg *маји*“ (45).

3.1. Сама форма питања указује на то да је састаљач имао развијен језички осећај за семантичко-прагматичку вредност именице *маји* (в. 2.3.2), али се, изгледа, није претпостављала могућност да теренски истраживачи и њихови испитаници не поседују изграђен језички осећај за разлике између *мајка*, *маји*, *мама*, за којима се, како смо видели, не трага ни у нашој лексикографији.

Наиме, ако би се судило по одговорима на постављено питање, рекло би се да сви дијалекти српског језика познају форме *маји*, *мајка*, *мама*, али и да у погледу њихове употребе све дијалекте карактерише велика унутрашња неуједначеност, у шта се, ако имамо у виду антрополошки статус појма *мајка*, тешко може поверовати. Примера ради, у одговорима на поменуто питање (1) у призренско-тимочким пунктовима су забележени ликови *мајђа*, *маји*, *мајер*, *нана*, *мама*, *гада*, *гаде*, при чему се за исти пункт обично наводи по више јединица, најчешће две (*мајка*, *мама*), а неретко и три: нпр. „*маји*, *нана*, *мајка*“ (Јелашница код Ниша), или „*мајка*, *маји*, *мајер*“ (Летница код Витине); (2) у косовско-ресавским пунктовима се бележе ликови *мајка*, *маји* (само једном уз напомену „ређе“), *мама*, *маја*, *гада*, *нана*, *кева*, поново уз бележење више (обично две или три) форми на истом пункту, нпр. „*нана*, *маја*, *мајка* (формално)“ (Љуша код Куршумлије), или, „*мајка*, *маји*, *кева*“ (Крупја код Жагубице); (3) на простору зетско-сјеничког дијалекта записивани су ликови *мајка*, *маји*, *мајер*, *мама*, *нана*, *нана*, такође уз бележење више ликова на истом пункту (нпр. „*маји*, *мајка*, *мајер*, *мама*“, за пункт Прчањ у општини Котор). Поред непоузданих напомена о статусним

¹⁴ Ово указује на могућност да су именице *маји* и *мајка* у неко време исказивале разлику ‘људска мајка’ (*маји*) – ‘људска / не-људска мајка’ (*мајка*). Тиме би се дала објаснити ретка појава именице *мајка* у средњовековним српским изворима (превладава *маји*, док се *мајка* спорадично бележи само у пословно-правној писмености), чија се тематика не дотиче света животиња.

разликама између оваквих јединица (тип „старо“ / „архаично“ : „ново“), беље се и неколике драгоцене напомене које указују на разлике у прагматичким вредностима. Нпр. за пункт 405 (Пишче, Плужине) поред *мајка* се наводи и *мајшер*, уз напомену „више пејоративно, у ном. [!?] и акуз.“; за пункт 545 (Д. Забрђе, Угљевик) поред *мајка* се наводи и *мајши*, уз напомену да се *мајши* „појављује углавном у Нјд, док се акузатив појављује једино у псовци, *мајшер*“;¹⁵ за пункт 676 (Блатуша, Вргинмост) се наводе четири лика, са три прагматички диференциране примене: *мајши* – „некако тврдо“, *мајка/мајка* (неутрално), *мајка* (експресивно).

3.2. Располажемо, међутим, и са два поуздана налаза да говор Срба са Баније карактерише жива употреба именица *мама*, *мајши* и *мајка*, уз јасан језички осећај за њихову диференцијацију. Наиме, мој испитаник Даница Тарбук, избегла (протерана) 90-их година из села Балинац код Глине (Р. Хрватска) а настањена у Међуречу код Јагодине, ми је објашњавала да се речи *мама* и *мајши* код њих користе за ословљавање своје мајке и свога оца, да речи *мајши* и *мајка* користе кад причају о свом родитељу или родитељу неке друге познате им особе (нпр. *Мајши ми са Коргуна*, *Мајши јој се звала Милица*, и сл.), док реч *мајка* и *оцац* користе у различитим вредностима, укључујући и оне које залазе у сферу ‘не-људско’ (наведен је пример ‘мајка^{мачка}’: „кад мачка има мачад, и за њу кажемо *мајка*“). Употребу ових речи на исти начин су ми представили и супружници избегли из села Грабовац код Глине (настањени у Милошеву код Јагодине).¹⁶

4. Мама|мајши – мајка: заокружен (савршен) структурни модел

4.1. Описани начин употребе ових именица указује на то да форме *мајка* и *оцац* живе на општепојмовном нивоу, који подразумева неутралност на референцију, а тиме и кретање по свим логичким нивоима, да *мајши* и *мајка* живе као репрезентанти одређене особе, што подразумева представљање као посредну референцију и живот на само једном, индивидуалнопојмовном логичком нивоу, док су за непосредну релацију дете → родитељ (непосредна референција и ословљавање) резервисане номинативно-вокативне форме *мама* и *мајши*. Обједињене у релацији „жена у односу на дете, децу коју је родила“, што у свакој индивидуалној свести примарно подразумева релацију ‘ја – моја мајка’, ове три јединице чине, у ствари, јединствену

¹⁵ Свакако је управо ова употреба форме *мајшер*, која увек подразумева посредно одређену персоналност, утицала на то да многи српски дијалекти заједно са акузативом *мајшер* изгубе и лексему *мајши* из живе употребе. (Вероватно је да се исто десило и са лексемом *мајка*, в. фус. 3).

¹⁶ Да се разлика између именица *мајка* и *мајши* најдуже одржавала управо у западним областима српског језичког простора указује и то што је, по свој прилици, именица *мајши* (и форме са *мајшер*) најфреквентнија у епским песмама које је у овим областима од краја 19. века прикупљала и објављивала Матица хрватска. Вероватно је непотребно казати да податак о издавачу (Матица хрватска) ништа не говори о (национално-)језичкој припадности певача који су те песме певали (или казивали). Подсетимо само на то да је познати хрватски етнолог (митолог) Натко Нодило објашњавао да то што се „Srbi prvi redom pominju [у првобитном наслову његове књиге *Religija Srba i Hrvata*], to visi jedino o glavnome našem izvoru, o pjesmama i pričama narodnim, koje ponajviše od Srba potekose“ (Нодило 1885: 2).

структуру, која би се могла приказати као *мама* | *мајџи* – *мајка*. Ако ову структуру посматрамо са најопштијег језичког плана (план језичке свести), препознаћемо да *мама* подразумева непосредну одређеност (непосредна референција), *мајџи* посредну (посредна референција), док *мајка* подразумева не-одређеност, а тиме и неутралност на разлику непосредна | посредна референција. То је, дакле, структурни модел који почива на односу непосредно (/по себи) одређена персоналност | посредно одређена персоналност – неутрално на персоналност, који неодољиво асоцира на заменичке структурне моделе типа *ово|оно* – *џо*, сачињене од јединица које посматраној именичкој структури одговарају како по вредносним разликама које их окупљају у јединствене структуре, тако и по следу јединица у онтогенези.¹⁷ Ослањајући се првенствено на разлике извучене из корпуса српске народне епике, те на наведени дијалекатски налаз, и крећући се притом од најнижег (непојмовног) ка највишем (општепојмовном) логичком нивоу, вредносне разлике између ове три јединице представљамо на следећи начин:

мама (1 : 1). „Име-етикета“ и знак везан само за „ову“ (једину „моју“) мајку, примењив преваходно у функцији дозивања и непосредног ослобљавања сопствене мајке (*māma* → ☉), каткад (у дијалектима који у живој употреби немају форме *мајџи* или *māma*) и у функцији представљања (*māma* – ‘☉’, ‘она „моја“ / „наша“ мајка’). Да би се имао у свести, ентитет *мама* не захтева никакву представу и никакво знање (какав је случај са ‘матер’, ‘учитељица’, ‘мајка’, ‘жена’ и сл.), јер се спознаје ирационално, пре свести и самосвести, пре „ја“ и пре свих других знања и именовања, као израз и одраз нагона за самоодржање, као „твар“ која нам даје живот и одржава нас у животу.

мајџи (x : 1). Знак којим се представља (репрезентује) мајка одређеног лица: „она“ жена у односу на дете / децу коју је родила – синове и кћери, тј. ‘иста (једна) рођена мајка, нпр. *мајџи* (‘☉’) као „моја“ мајка, односно, *мајџи* као „твоја“ / Петрова / „њена“ / „њихова“ мајка. Значење ‘иста (једна) рођена мајка’ дозвољава да у овом другом случају не буде нужно постојање одређене психичке слике ентитета представљеног са *мајџи*, јер се та *мајџи* „познаје“ (представља) посредством другог лица, „њеног“ сина или кћери. Персоналност, дакле, у овом случају увек бива одређена, било непосредно (као „моја“/„наша“ *мајџи*), било посредно (*мајџи* Милош-ева / *мајџи* му). То је основ да се *мајџи* као самостална јединица примењује како у функцији репрезентације, тако и у функцији реторичке вокације.¹⁸ Будући да подразумева персоналну одређеност, именици *мајџи* је недоступна множина и

¹⁷ Томе типу структура пажња је посвећивана у више наших радова (в. Радић 2011, Радић 2012. и др.).

¹⁸ У науци се сматра да јединице *мајџи* и *мајка* на дијахроном плану стоје у следу *мајџи* („іе., baltoslav. i praslav.“ изведеница од *mā*, Скок: *māti*) → *мајка* („praslav. diminutiv“, од *mat-* + *-jka*, в. Исто: *mājka*), док се детиње *мама* (настало редупликацијом од „іе. *ma*“, Исто: *māma*) узима као посебан (од *мајџи* независан) развојни ток индоевропске речи *mā*. На сличан дијахронни след указују и семантичко-прагматичке вредности ових јединица издвојене у нашој анализи: *ма-ма* → *ма-јџи* → *ма-ја* (хип. према *мама* и *мајџи*, исп. *се-ја* : сестра, *јџа-ја*(/о) : тата) → *мај-ка*.

примена у функцији атрибутива (нпр. *мајци Марија*), као што су јој непотребни и додатни маркери типа *жена, мила, сћара, своја* и сл., јер, *мајци* по појму подразумева 'та одређена жена као мајка' ('ова „моја“ или она „њихова“ рођена мајка'), а не 'жена' ('било која жена') као јединка чији се идентитет исказује властитим и(ли) каквим другим персоналним именом.

III. *мајка* (х : х). Реч-појам из категорије релатива општег типа, чија би се основна вредност могла дефинисати као 'она / оно што делотворно даје живот (што рађа и храни, што је основа чему) у односу на оно чему је дала (/даје) живот'. Ова јединица у примени нужно захтева интерпретацију, тј. захтева актуализују релације знак (*мајка*) – врста (или род) ентитета на које се дати релатив примењује (*жена мајка, вучица мајка, мајка земља* и сл.), односно, захтева одређени корелат као својеврсну допуну значења. Дакле, појам *мајка* нужно не подразумева мисао на ентитете било какве природе (нпр. 'жена'), мада, наспрам свих могућих случајева 'мајке' (*мачка мајка, лавица мајка, овца мајка...*), стоји случај *мајка*^{жена}, који наша антропоцентрична свест данас доживљава као једини нормални случај примене те именице, тј. као нормални случај 'мајке'. Да је то углавном тако, показује се и у преовлађујућој лексикографској формулацији основног значења ове именице („жена у односу на дете, децу коју је родила“).¹⁹ Као јединица неутрална на разлику између *мама* и *мајци*, нужно је да реч *мајка* има способност да заузме место било које од ове две упарене јединице, тј. да се креће од највишег до најнижег логичког нивоа, и обратно. На тим нижим логичким нивоима *мајка* је спремна да у говору заузме све функције које су језиком резервисане за *мајци* и *мама*. Управо се тиме да објаснити и висока фреквентност ове именице у претраженом корпусу, као и појава да се она бележи у скоро сваком одговору на дијалектолошко питање „Шта је жена деци својој?“.

4.2. Оваква диференцијација је условљена (и омогућена) како категоријалном припадношћу појма *мајка* (отворена унутарпојмовна релација), тако и значајем који ентитет 'моја мајка' има у развоју сваке индивидуалне свести (унапред одређена интерперсонална релација: ентитет „ја“ – ентитет М). Вероватно је да српски језик спада у ретке језике који су удовољили потреби да се, у случају јединица из основног лексичког фонда, установе различити изрази за различите логичке нивое: за отворену унутарпојмовну релацију на општем нивоу резервисано је персонално неутрално *мајка* (*мајка*^{жена}, *лавица мајка, крава мајка*), за двосмерну (интерперсоналну) релацију индивидуалнопојмовног типа резервисано је персонално одређено *мајци* (нпр. *мајци* ↔ *кћи*), док је за стварну (унапред одређену,

¹⁹ Иако *мајка* уобичајено подразумева једну утврђену унутарпојмовну релацију (*мајка-жена*), спојеви типа *вучица мајка*, као и сви други спојеви у којима основни члан синтагме репрезентује 'оно што по својој природи може да рађа', представљају сасвим регуларне, стилски немаркиране спојеве. О поетској (аналогској) метафори може се, евентуално, говорити само онда кад се *мајка* пренесе на ентитет који по својој природи не може да рађа (нпр. „Ој Милошу, наша мила мајко“), мада су све примене ове речи-појма из категорије релатива омогућене неком од њених семантичких компоненти ('оно што је основа чему', 'што је извор хране', 'што штити' и сл.).

физичку, непојмовну) релацију непосредно референцијалног типа резервисано *мама* (*ја^{геш}е* → *моја* *мама*).

5. Теоријске потпоре

5.1. Са овим је, свакако, повезана давно уочена разлика између „три врсте односа у којима стоји опажљиви део знака: однос са стварном ствари (денотација), са психичком сликом (представљање) и са изрецивим (значање)“, што се у науци везује за стоике (Дикро, Тодоров 1987: 177). Остало је незапажено да се на исти тип разлике указивало знатно раније, још у Аристотеловој *Метафизици*.

5.2. Наиме, у XII књизи *Метафизике* говори се о „три бивства“ (/ три „супстанције“): једно је „твар“ као „*нешто* ово на основу појављивања“ – што одговара стоичком „однос са стварном ствари (денотација)“, друго је „природа као *нешто* ово или неко стање“ – чему одговара стоичко „изрециво (значање)“, и треће је „ово појединачно бивство, као *Сократ* или *Калија*“ (*Met.1070a10–13*) – чему може одговорати стоичко „психичка слика (представљање)“. На другим местима (нпр. у *Кашејоријама* и другим деловима *Метафизике*), где се начини поимања људских јединки остављају по страни, по правилу се говори о два („прво“ и „друго“ бивство / супстанција), а не о три бивства, што се на овом месту имплицитно појашњава: „Код неких не постоји нека *овост* поред и независно од сложеног бивства, као на пример облик [идеја] *куће* [...] или *здравље*“ (*Met.1070a14*). Полазећи од тога да *сложено бивство* подразумева „природа као нешто ово“ (чему би одговарали општи називи типа *жена*, *човек*, *дете*, *вук*, *бреза*...), и од општег знања да се само људска бића именују и поимају као јединке („ово појединачно бивство, као *Сократ* или *Калија*“), јасно је да разликовање ова три „бивства“ вреди само кад је у питању област ‘људско’. Јасно је, дакле, да ће као треће Аристотелово „бивство“ у нашој свести живети углавном „бивства“ из области ‘људско’, за чију су градњу и представљање у свим језицима створени инвентари посебних јединица (лична имена „као *Сократ* или *Калија*“, односно, лична именска формула).

5.3. Колико нам је познато, у науци (укључујући и ону античку) је остало незапажено да различите нивое примене једне појмовне јединице (структуре) могу каткад пратити и различити, функционално (по нивоима) диференцирани ликови језичког знака.²⁰ Иако се појмовна структура *мама* | *мајки* – *мајка* моделује на сасвим особен начин, вероватно је да управо она представља најбољи могући пример за илустрацију три типа Аристотеловог „бивства“: (1) *мама* подразумева „*нешто* ово на основу појављивања“ (*мама* → ☺, „однос са стварном ствари“), (2) *мајки* подразумева „ово [тј. оно] појединачно бивство“ (*мама* → ‘☺’, представљање), док (3) *мајка* подразумева „природу као [...] неко стање“ (значање). Напоредо са *мајка* | *мајка*

²⁰ Да је и моција рода у (српском) језику тесно повезана управо са оваквим вредносним разликама, тј. да сваки персонални назив са мовираном формом подразумева структурни однос типа *учишћељица* | *учишћел* – *учишћел*, те да употреба мовираних форми нема никакве везе са друштвеним положајем жена, показује се у Радић 2011.

– *оџац*, то истовремено мора бити и једина трочлана структура састављена од лексема чије међусобне разлике произилазе из разлика у нивоима њихове примене. Функционалне разлике између својеврсних опозита *мама* и *мајџи* упоредиве су са разликом *хијококорисџик* – *власџиџио лично име*, односно, *лично име* – *лична именска формула*. Насупрот њима, *мајка* се по својим функцијама не разликује од већине других (не-властитих) персоналних назива: као већина других речи-појмова, и она се креће он најнижег до највишег нивоа примене, и обратно.

6. Мама – мајка: минимални (упрошћен) структурни модел

6.1. Представљени налази, пре свега они дијалектолошки, уз различите лексикографске формулације основног значења именица *мајка*, *мајџи* и *мама*, указују на то да на различитим деловима српског језичког простора ове јединице живе као делови различитих појмовних структура. Горе скициран вредносни однос може бити карактеристичан само за оне говоре који у живој употреби имају све три именице, што је стање које, по свој прилици, карактерише само део српских западних говора.

6.2. Супротно овом, говори у којима су за појмовну структуру ‘мајка’ данас везане само две именице (*мама* и *мајка*), и који у живој употреби немају именице *мајџи* (нити *мама*, *кева* или сл.), што је случај са српским стандардним језиком и са многим народним говорима – морају подразумевати нешто друкчије вредности именица *мама* и *мајка*. Наиме, кад је трочлана структура *мама|мајџи* – *мајка* сведена на двочлану (*мама* – *мајка*), поље које је покривала именица *мајџи* као трећа јединица није могло остати непокривено. Уз све друге показатеље, сопствено језичко осећање нам говори да је именица *мама*, која примарно подразумева непосредност, обележеност и одређеност по себи (‘ова овде’, тј. ‘моја’ мајка’ – кад се опажа, ословљава, говори јој се и сл.), преузела и део функција од изгубљеног *мајџи* (посредно означавање: *мама* је и ‘она’, тј. ‘моја’ мајка’ – кад се говори о својој мајци). На другој страни, именица *мајка* је као реч која примарно подразумева неутралност на персоналност (тима и неодређену персоналност) већ била спремна да као самостална јединица (или уз одговарајуће допуне, нпр. *моја*, *наша*, *њихова*, *моја мила*) лако заузме све преостале функције именице *мајџи*. Истовремено је, као реч која је у примарној структури (*мама|мајџи* – *мајка*) била неутрална на разлику између функционалних опозита *мама* и *мајџи*, задржала способност да се нађе и у функцијама које су примарно резервисане за одређено и емотивно обојено *мама*, тј. да се у тим функцијама користи као емотивно неутрална јединица.

Дакле, ако би се правила јасна разлика између термина *значење* и *смиао*, могло би се казати да именице *мама* и *мајка* на српском језичком простору имају по две различите основне вредности: једне у говорима које на изражајном плану карактерише трочлана структурна јединица (*мама|мајџи* – *мајка*), а друге у говорима са двочланом структурном јединицом (*мама* – *мајка*).

* * *

Универзалност изнесених карактеристика појмовне структуре ‘мајка’ (и ‘отац’) препознаје се у томе што многи (или сви?) језици света располажу са по најмање две јединице које потпадају под ‘мајка’, што мора подразумевати нарочит начин структурирања тога појма, тј. мора указивати на нарочит значај тих јединица за развој сваке индивидуалне свести. Ово говори да би савремене глобалистичке иницијативе да се употреба именице *мајка* ограничи законском регулативом (да се „забрани“) могле, уз све друге намерне интервенције у језику које се на чудан начин укотвљују у идеологију феминизма, имати врло негативан утицај на развој мишљења и формирање свести нових људских генерација.

Литература

- Дикро, Тодоров 1987: О. Dikro, С. Todorov, *Enciklopedijski rečnik nauke o jeziku I*, Beograd: Prosveta.
- Караџић 1852: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*, Београд 1975: Нолит (репринт).
- Лалевић 1974: М. S. Lalević, *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*, Leksikon Sveznanje, Beograd.
- Met./1988/*: Aristotel. *Matafizika* (prevod Tomislav Ladan, Zagreb 1988: Globus; prevod, komentari i napomene Slobodan U. Blagojević, Beograd 2007: Paideia).
- Морис 1975: С. Moris, *Osnove teorije o znacima*, Beograd: BIGZ.
- Нодило 1885: N. Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split 1981: Logos (репринт текста штампаног 1885–1890. у Раду ЈАЗУ).
- Радић 2010: Ј.Радић, Персонификација и антропоцентризам (онтогенетски приступ), *Савремена књижевност за децу у науци и насјави*, Посебна издања, Научни скупови 4, Јагодина: Педагошки факултет у Јагодини, 81–91.
- Радић 2011: Ј. Радић, Именички род у језику и равноправност полова у друштву (Логички нивои и моција рода у српском језику), *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 43–57.
- Радић 2012: Ј. Радић, Заменице: структурна основа и непосредно указивање на ентитете, *Научни сасјанак славистија у Вукове дане*, 41/1, Београд, 383–394.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007
- Скок 1972: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU.
- Сосир 2004: Ferdinand de Sosir, *Spisi iz opšte lingvistike*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Jovanka J. Radić

Mama, Mati, Majka – Three Words for Three Logical Levels

Summary

The paper focuses on the research and demonstration of values of the nouns *mama*, *mati* and *majka* in Serbian. The lexicographical definitions serve as the basis for the common evaluation of these words in Serbian linguistics, while the research itself was conducted on the corpus of Serbian folk epic poetry and on the findings of unpublished dialectological works. The paper applies a specific, logical-grammatical (or semantic-pragmatic) research methodology, which implies taking into account the categorial affiliation (the category of relatives) and the levels of the words' application, i.e. the logical levels. Three levels can be distinguished: (1) **a d d r e s s** and **i n d i c a t i o n** – a direct reference (the type *Mama!* / *Majko!* → ☺, *Mama* / *Majka* → ☺; **1 : 1** relation), (2) **d e n o t a t i o n** as representation – indirect reference at the definite personal / individual conceptual level (e.g. *mati* / *moja majka* '☺'; **x : 1** relation) and (3) **s i g n i f i c a t i o n** as a non-referential value, i.e. a non-personal (/indefinite personal) application at the general conceptual level (*majka* 'the female being (/that) which gives life effectively, which bears and nourishes (which is the basis) in relation to that which life is given (/being given) to'; **x : x** relation). Following this method, we reached the conclusion that these nouns form a unique conceptual (/linguistic-logical) structure *MAMA* | *MATI* – *MAJKA*, within which the units stand in the relation **DIRECTLY** (/INHERENTLY) **DEFINITE PERSONALITY** | **INDIRECTLY DEFINITE PERSONALITY** – **PERSONALITY-NEUTRAL**. The research shows that this structure has some bearing on the frequency of these nouns in written texts, their grammatical features (plural, participation in word formation, syntactic bonds, position in syntactic constructions and similar), as well as on their status in Serbian dialects. The identity of the constituents of this trinomial conceptual structure (the structure of the concept 'majka') can correlate to three kinds of "substance" described in Book XII of Aristotle's *Metaphysics*, and to the differences between "three kinds of relations in which the perceptible part of the sign stands," observed by the Stoics.

Key words: Serbian language, *mama*, *mati*, *majka*, personality, structure, grammar, logic, pragmatics, Serbian folk epic poetry.